

# АНТИНАРОДНА ДІЯЛЬНІСТЬ МОСКВОФІЛІВ НА ЛЕМКІВЩИНІ

---



## ПІВНІЧНА ЛЕМКІВЩИНА

У першій половині XIX ст., тобто в час національного пробудження слов'янських народів, виникла ідея «панславізму», яку підтримували деякі діячі культури слов'янських народів, в тому числі й в Україні. Однак ця ідея почала використовуватись російським царизмом для поширення своїх впливів серед цих народів, перетворивши її в «панмосковщину».

Але тільки на західноукраїнських землях прихильники ідеї панславізму при активній підтримці московської імперії зуміли розколоти український народ на два табори.

Значний внесок у розвиток москвофільства в Галичині вклав М.Погодін, який переконував російський уряд визволити з-під чужого ярма слов'янські народи і цим самим поширити свою славу. Перебуваючи неодноразово з цією метою в Галичині, в тому числі і на Лемківщині, він проводив пропаганду, залучаючи до неї слабодухих людей<sup>1</sup>. Поява москвофільства негативно впливала на суспільно-політичну діяльність українських організацій.

Однак і М.Погодін — цей прабатько-теоретик сьогоденного русинства, не виділяв жителів карпатського регіону в окрему народність, як це зараз роблять Магочі та їм подібні. Він писав у своєму щоденнику: «Галицкие русины — малороссияне. Да они же настоящие русские, как в Чернигове, Полтаве, Харькове, говорят тем же языком»<sup>2</sup>.

Створена організація галицьких русинів, до якої в 60-х роках майже належала тодішня старша інтелігенція, яка була консервативна, по-своєму аристократична (розмовляла польською мовою), нічого не робила для співпраці

з народними масами, з дуже нечіткою національною свідомістю. В час революції 1848 р., коли проголошувалась єдність з українцями, які жили в Росії, вони вважали, що ця ідея всеросійська. А коли в 60-х роках розпочали діяльність національні організації, вони стають москвофілами<sup>3</sup>.

Москвофіли, маючи значну підтримку російського царизму, розгорнули в цей період дуже активну діяльність, організовуючи в 1874 р. товариства ім. Качковського, створюючи в усіх більших містах філії, а в селах — читальні, видаючи газети, журнали, брошури тощо.

Однак уже тоді серед діячів москвофільського напрямку з'являються здорові сили, які виступають за об'єднання організації Качковського з читальнями «Просвіти». Так, у 1885 р. на загальних зборах членів читальні ім. Качковського в м. Сяноку з цією пропозицією виступили бургомістр міста Ладжинський, О. Лавровський та Кодуловський. Однак їх пропозиції були відхилені<sup>4</sup>.

У той час в керівництві владу перебрала група львівських русинів — свідомих москвофілів, що користувались російською допомогою<sup>5</sup>. Російський царизм все робив для того, щоб не допустити до зростання національної самосвідомості українського народу, використовуючи свої можливості, всіма засобами підтримував і скеровував діяльність москвофілів.

Ось тільки деякі з них, зафіксовані австрійською поліцією.

Львівське академічне братство, яке в цей час перебувало під впливом русофілів, в 1883 р. з метою поширення русофільського патріотизму організувало подорож студентів вздовж Карпат, які в часі цієї мандрівки мали виступати з доповідями, концертами тощо. Один з учасників цієї подорожі перед тим був скерований в Санкт-Петербург для опрацювання методики проведення цієї подорожі (цілком правдоподібно і для отримання грошової допо-

моги). Свою подорож вони розпочали 1 вересня в Станіславові, об'їхали всі Карпати, в тому числі й Лемківщину, і закінчили 15 вересня в Турці<sup>6</sup>.

У 1884 р. для допомоги москвофілам до Львова двічі приїздив Наумович. У цьому році до Львова приїжджали Паперський та Кушнірський, які провели нараду з москвофільськими діячами<sup>7</sup>.

А в 1888 р. до Львова приїхав російський підданий Д. Рязанов, зупинився в готелі «Жорж» і вночі за закритими дверима провів конференцію з визначними діячами москвофільського напрямку. На цій конференції був і редактор газети «Слово». Поліція запропонувала Рязанову за 24 години виїхати за межі Австрії<sup>8</sup>.

Під впливом москвофілів, особливо в провінції, було чимало чесних людей, щирих патріотів, що добросовісно працювали для народу, але внаслідок москвофільської агітації відвернулися від українських організацій.

На початку своєї діяльності національні організації намагалися залучати русофілів до спільних дій — виборів послів до парламенту, відзначення різних історичних подій, таких як скасування панщини і тому подібне. Однак, коли національні організації організували святкування корифеїв української культури І. Котляревського та Т. Шевченка, вони виступили проти і відзначали ювілей О. Пушкіна<sup>9</sup>. Почався наступ москвофілів на національні організації із звинуваченнями, що вони ніби-то запродали полякам «руські букви» і що організація «Просвіта» прийняла фонетичний правопис (так звана «азбучна війна»).

Як проходила ця москвофільська агітація, свідчить стаття в газеті «Русское слово»:

«1. Будь темь, кьмь сотворил тебе Господь, т.е. рускимь хлопомь, а не яким-то украинцемь, радикаломь и т.д.— а не будуть из тебе другія народи сміятися и будуть тебе поважати...

4. Каждой книжечць и газетъ, которую тобъ присилають или запихають, добре придивись въ зуби. Если увидишь, що въ ней нъть нашихъ русскихъ буквъ: ы, ъ, ѳ — то знай, що она не есть правдивая русская книжка, чи газетка, но що она писана фонетикою. В томъ случаю розложи въ печи огонь, кинь ю на огонь, собери хорошенько попель, винеси его далеко за село, роскинь на все четыре стороны свѣта и повернувши до хати, отвори двери и окна, щоби и твоя хата прочистилась.

5. Для своей дитини, каторая ходитъ до школы и тамъ примушена учитиси изъ фонетичной книжки, купи въ канцелярии общества им. Мих.Качковского правописный Букварь, щоби твоя дитина научилась изъ него познавати ть русские буквы, каторие по приказу польских пановъ викинули негодники, сварливиі русини, за що они пользуются панскою ласкою.

6. Если тебе кто скажетъ, що ти украинець или радикаль, то скажи слѣд: «ти сам дурной»<sup>10</sup>.

Основні необгрунтовані обвинувачення москвофілів в четвертому та п'ятому пунктах, що українські партії та організації співпрацюють з польськими шовіністичними організаціями і що тільки москвофіли захишають народ, співпрацюючи з російським царизмом.

Внаслідок постійної підтримки російського царизму русофіли в Галичині на початок ХХ ст. мали значний вплив, в тому числі на Лемківщині. Так, із звіту товариства ім. М.Качковського на Сяночині було 30 читалень, вісім аматорсько-театральних гуртків, вісім ощадно-позичкових кас та сім протипожежних організацій<sup>11</sup>.

Необхідно відзначити, що під час Першої світової війни москвофіли за співпрацю з окупантами були репресовані австрійським урядом. Однак, крім винних, постраждала значна кількість людей, яка не брала ніякої участі в підтримці діяльності москвофілів.

Після українсько-польської війни поляки, окупувавши Галичину, почали масові репресії над українським населенням, яке боролось за своє національне визволення. Москвофіли, які раніше обвинувачували національні партії в тому, що вони ніби-то співпрацюють з поляками, втративши своїх ідейних організаторів, але побачивши, що політика польських окупаційних властей відносно українців збігається з їхньою політичною платформою, змінюють своїх наставників.

На початку січня 1920 р. до Львова прибуває з Варшави за дорученням міністра внутрішніх справ Скульського москвофільський діяч А.Черкаський для переговорів з львівським воєводою, на яких було домовлено, що воєводська адміністрація буде сприяти організації староруських партій, які підтримуватимуть «приєднання» Східної Галичини до Польщі, а за це польський уряд поверне старорусинам Ставропігійський інститут, Народний дім та інші інституції<sup>12</sup>.

З цього часу польська окупаційна влада всіма засобами почала допомагати москвофілам. Все робилось для того, щоби протидіяти національним силам у боротьбі проти поневолення.

У листі львівського воєводи до міністерства внутрішніх справ Польщі в 20-х роках повідомлялось: «Сьогоднішнє становище староруських партій є дуже сприятливим. У партії в дійсності перебуває багато старих діячів (перед тим воєводське управління взяло на облік всіх визначних діячів москвофільства), але які не втратили контактів з сільським населенням, однак мало мають прихильників серед молодого покоління руської інтелігенції»<sup>13</sup>.

Необхідно врахувати, що на початок 20-х років москвофіли мали значну кількість читалень ім. М.Качковського в усіх повітах Львівського воєводства. В цей період були організовані партії «Русько-селянська організація» (PCO) та Руська аграрна партія

(РАП), а також кооперативи, позичкові каси та в деяких селах, особливо на Лемківщині, пожежні товариства.

З донесення майже усіх повітових староств Львівського воєводства в 20-х роках писалось: «Серед руського населення є три політичних організації. Найсильніша — це організація русофілів, яка об'єднує всі суспільні групи і не виступає проти інших народів, підтримує добрі відносини з поляками і не виступає проти держави, а бореться виключно проти українських партій, які ворожо ставляться до польської держави»<sup>14</sup>.

У 1929 р. Руська аграрна партія та організація «Рільничий Союз» звернулися до міністерства внутрішніх справ про виділення їм 5 млн злотих. В преамбулі вони пишуть, що їх союз кооперативів був заснований в 1919 р., але не міг працювати до 1926 р., а ця грошова допомога необхідна для поширення діяльності серед руського населення і далі, «що руська аграрна партія непорушно стоїть на засадах польської державності, намагається всю енергію руського народу направити на реальний шлях праці і відтягнути його від нездорового політиканства, яке поширюють українські політичні партії»<sup>15</sup>. Це прохання було задоволене.

Про активну підтримку москвофілів польськими урядовими установами свідчить ще такий епізод. Під час Першої світової війни російські війська вивезли зі Львова значну кількість музейних цінностей, в першу чергу з Національного українського музею та Ставропігійського інституту. Коли в 1928 р. ці речі були повернуті до Польщі, львівський воєвода в своєму листі до міністерства писав, щоби всі ці експонати передати тільки Ставропігійському інституту: «Коли вся ця збірка залишиться в руках староруських, це буде не тільки правова дія, але й політична»<sup>16</sup>.

Польські державні організації не тільки допомагали москвофілам в політичній організації, ба навіть в релігійних справах.

Львівський воєвода був ініціатором з'їзду православних священиків 1928 року в Тяляві, на якому були присутні 18 священиків. На цьому з'їзді прийняли рішення про українізацію церковно-слов'янської мови, про переслідування православної релігії (60 православних парафій піддаються репресіям). В листі до міністерства внутрішніх справ воєвода просив задовольнити їх прохання, тому що з'їзд висловив свою лояльність до польської держави<sup>17</sup>.

У с. Терстяна Кросненського староства греко-католицький священик І.Шкільняк без дозволу громади, але на громадські гроші почав будувати житловий будинок. Цю подію використали москвофіли, які написали листа до староства<sup>18</sup>. А цей, в свою чергу, православному митрополиту у Варшаву, який негайно направив в це село православного священика зі Львова Петра Рудого, який почав вести агітацію про перехід селян на православ'я. Тут же до нього приєднався священик К.Чайківський і одночасно православний митрополит направив листа львівському воєводі з проханням підтримати перехід селянства на православ'я<sup>19</sup>.

Внаслідок цієї діяльності і підтримки польських властей віруючі ряду сіл перейшли на православ'я<sup>20</sup>.

Характеризуючи діяльність православних священиків Кросненського повіту, староста писав: «Православні священики з особливою увагою підкреслюють свою лояльність до польського уряду, беруть участь в усіх державних заходах і стараються, щоби їх діяльність дійшла до відома уряду»<sup>21</sup>.

У Горлицькому повіті дійшли навіть до того, що Руська селянська організація звернулася з проханням до староства звільнити з посад учителів-українців, а також священиків. За їх словами це українські сепаратисти<sup>22</sup>. Це «прохання» було задовільнене.

А ось як проходила урядова підтримка читальні ім. М.Качковського в селі Вороб-

лику Королівському, яка була заснована в 1897 р. Під час Першої світової війни вона припинила свою діяльність, і, тільки з 1928 р. почала працювати, а в 1935 р. її члени прийняли рішення ліквідувати читальню, а її майно передати греко-католицькій церкві. Рішення про ліквідацію читальні затвердив староста, однак за розпорядженням воєводського управління почалось розслідування для встановлення причини її ліквідації. Рішення староства було анульоване львівським воєводою<sup>23</sup>.

У той же час в селі Янковичі Ліського повіту за те, що читальня «Просвіти» провела вечорниці при закритих дверях, вона була закрита<sup>24</sup>.

Під час виборів до польського парламенту в 1930 р. виборчий комітет старорусинів в Горлицькому повіті звернувся до уряду з проханням, що вони будуть голосувати за урядову коаліцію, але щоби їм дозволено висунути шість кандидатів від старорусинів<sup>25</sup>.

Коли на початку 20–30-х рр. ХХ ст. майже в усіх повітах Львівського воєводства москвофіли мали значну кількість громадських та політичних організацій, на них покладали велику надію і польська адміністрація, то вже в 30-х рр. внаслідок діяльності українських громадських організацій та всіх політичних партій, які стояли на національній платформі, москвофіли почали щораз більше втрачати вплив серед населення. Про це повідомляли староства воєводу: «В Кросненському повіті з 1930 р. почали проникати українські організації»<sup>26</sup>. А вже в інформації за 1934 р. писалось: «Польське населення є в значній меншості, а українське населення є під впливом кооперативів, читалень «Просвіти», організації «Рідної школи» та «Сільського господаря»<sup>27</sup>. У донесенні з Ліського повіту говориться: «На території повіту Ліського не може бути мови про староруську громаду, а тільки поодиноких репрезентантах»<sup>28</sup>. З Березівського

повіту повідомлялось, що русини не проявляють жодної діяльності<sup>29</sup>. Члени партії РАП та РСО та їхні симпатики не проводять жодної політичної діяльності в Кросненському повіті, але до польської держави відносяться лояльно<sup>30</sup>.

Коли йдеться про Сяноцький повіт, де було найбільше зосереджено москвофільських діячів, то і тут справа не була однозначною і не на користь москвофілів<sup>31</sup>.

Таке становище склалось тому, як писав в донесенні Сяноцький староста, що «вплив українців почав поширюватися з 1926 р., коли у громадську діяльність включився А.Бескид з Тарнавки»<sup>32</sup>.

Здійснювалось передбачення одного з визначних діячів москвофільства І.Наумовича, який у 1879 р. писав: «Правда, ворог — просвещение и добра — на Руси успел разъединить молодые наши силы»<sup>33</sup>.

А це, звичайно, в першу чергу вдарило по політиці польської адміністрації. Виходячи з цих обставин, львівський воєвода видав розпорядження, в якому від староств вимагав сприяти посиленню діяльності москвофілів «у зв'язку з тим, що в деяких повітах завдяки недостатній активності москвофілів почали проникати українські впливи». Далі він пише: «Необхідно пам'ятати, що руська (староруська) ідеологія — це означає антиукраїнська, і необхідно врахувати те, що при відповідній пропаганді можна сприяти поширенню цієї ідеології, яку ми повинні називати руською — руський, на відміну від українських — тому що тут не стоїть питання про національне визначення, а про політичну орієнтацію»<sup>34</sup>.

Отже, навіть воєвода не виділяв русинів в окрему народність, як це зараз намагаються робити деякі діячі. Як видно, це розпорядження воєводи не дуже виконувалось, тому вже в 1931 р. для посилення діяльності москвофільських організацій на території Львівського воєводства була спеціально організована нарада староств,

на якій з доповіддю виступив сам воєвода. Свою доповідь він почав з аналізу позицій москвофільства в боротьбі проти національно-визвольного руху: «В результаті проведеного анкетування староруських організацій повністю підтверджено, що на території Львівського воєводства руська ідеологія в сучаних умовах має життєві ознаки і відповідає інтересам держави.

Руське населення в переважаючій більшості є розділене на два табори: табір так званий український, діяльність якого штучно створено махінаціями австрійської політики, має сильний вплив серед населення і допомагає створювати антидержавні організації, а з другої сторони — відсутність належних протидій руського населення, яке не може працювати внаслідок терору українців, як також через відсутність консолідації основних руських організацій РАП та РСО».

І далі він дає оцінку діяльності громадських та політичних організацій москвофілів в окремих повітах: «В повітах Ярослав, Кросно, Березів староруська діяльність незначна. В інших повітах, де проживає більша або менша кількість руського населення, переважають українські впливи».

Руське населення політично не визначене, є в повітах Ланьцут, Ярослав, частково Сянок, Городок Ягелонський, в Яворові організовано групи РСО, проти яких сильно виступають українські націоналісти.

У Кросненському повіті 18 громад перебувало під впливом РСО завдяки діяльності священика Кирила Чайківського, який всіма засобами бореться проти українців. З 140 староруських організацій читалень ім. М.Качковського, також кооперативів, 121 перебуває під впливом РСО, а решта — під впливом РАП, які не мають політичного обличчя і належать до менш активних.

Центральне управління РАП є в контакті з товариством Рільничий союз у Львові, фінансує газету «Голос народу» і в мину-

лому році отримав допомогу з міністерства сільського господарства 30 000 зл. Центральний союз кооперативів є членом Польського товариства ревізійно-заробкових господарств.

Говорячи про так звані успіхи москвофільських політиків, він твердив, «що консолідацію староруських організацій можна найшвидше провести на території Львівського воєводства» і наводить такі дані: старорусини в місті Дрогобичі для послаблення впливу УНДО створили організацію РАП.

А на території Сяноцького повіту успішно проведено акцію консолідації в гірських громадах, тобто на Лемківщині.

Таким чином, перед воєводським урядом було поставлене завдання створити таку базу для москвофільського населення, яка б стала важливою допомогою для ліквідації терору українських націоналістів<sup>35</sup>. За їх задумом це могла бути Лемківщина, тим більше, що згідно з постійною інформацією, яку надсилали староства, — «в полудневих гірських громадах (де живуть лемки) аполітичне населення і тому вороже ставиться до ідеї українства і політикою не займається»<sup>36</sup>.

Не випадково цей же воєвода на так званій вузькій нараді воєвод в 1937 р. у Варшаві доповідав: «Наша асиміляційна політика не може бути раптовою і нервовою, така діяльність викличе протидію, потрібно постійно і систематично ліквідовувати українські осередки. Вважаю як правильну проводити нашу політику серед лемків, пробуджуючи в них певну окремість від українців. Це має бути початком і основним засобом для досягнення остаточної мети їх ополячування»<sup>37</sup>.

Однак ці надії на русифікацію та денационалізацію лемків у цей період були передчасними та необґрунтованими, про це свідчить донесення від 1939 р.: «Населення, яке живе в громадах за рікою Сян, у зв'язку з ситуацією на Підкарпатурській

Русі проявляє велике заінтересування не тільки українське, також і русини, особливо молодь, яка планує на території Сяноцького повіту на свято Різдва 1939 р. на всіх чистальнях вивісити національні прапори»<sup>38</sup>.

Таким чином, можна констатувати, що москвофільство в Галичині цілеспрямовано організоване російськими імперіалістами

для протидії боротьбі українського народу за його національну незалежність, після поразки російського царизму вони співпрацюють і допомагають польським окупантам проти дій українських національних організацій. І характерно, що після 1939 р. радянське правосуддя не репресувало їх за співпрацю з польською адміністрацією.

<sup>1</sup> Центральний державний історичний архів у Львові.— Ф. 309.— Оп. 1.— Од.зб. 1901.— Арк. 21 (Далі — ЦДІАЛ).

<sup>2</sup> Там само.

<sup>3</sup> Листи з-над Полтви // Літературно-науковий вісник (Львів).— 189.— Т.V.— С. 110. (Автор невідомий).

<sup>4</sup> Діло.— 1885.— № 117.

<sup>5</sup> Листи з-над Полтви...— С. 117.

<sup>6</sup> Львівський обласний державний архів.— Ф. 350.— Оп. 1.— Од.зб. 247.— Арк. 18–19 (Далі — ЛОДА).

<sup>7</sup> Там само. Од.зб. 2438.— Арк. 14.

<sup>8</sup> Там само.— Арк. 54.

<sup>9</sup> Листи з-над Полтави...— С. 117.

<sup>10</sup> Русское слово.— 1899.— № 1.

<sup>11</sup> Отчет Центрального общества им.М.Качковського за время от 18.08.1902 по 19.08.1905.— Львов, 1905.— С. 8–9.

<sup>12</sup> ЛОДА.— Ф. 1.— Оп. 51.— Од.зб. 676.— Арк. 23.

<sup>13</sup> Там само.— Оп. 52.— Од.зб. 493.— Арк. 6–7.

<sup>14</sup> Там само.— Од.зб. 140.— Арк. 46.

<sup>15</sup> Там само.— Оп. 51.— Од.зб. 596.— Арк. 91.

<sup>16</sup> Там само.— Оп. 52.— Од.зб. 963.— Арк. 2.

<sup>17</sup> Там само.— Оп. 51.— Од.зб. 334.— Арк. 1–2.

<sup>18</sup> Там само.— Оп. 56.— Од.зб. 2030.— Арк. 4.

<sup>19</sup> Там само.— Арк. 17.

<sup>20</sup> Там само.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од.зб. 213.— Арк. 4.

<sup>21</sup> Там само.

<sup>22</sup> Там само.— Ф. 1 с. г.— Оп. 51.— Од.зб. 854.— Арк. 2–3.

<sup>23</sup> Там само.— Ф. 1.— Оп. 55.— Од.зб. 392.— Арк. 10–39.

<sup>24</sup> Там само.— Ф. 121.— Оп. 2.— Од.зб. 202.— Арк. 15–16.

<sup>25</sup> Там само.— Ф. 1.— Оп. 2.— Од.зб. 1072.— Арк. 4.

<sup>26</sup> Там само.— Ф. 121.— Оп. 2.— Од.зб. 219.— Арк.4.

<sup>27</sup> Там само.— Оп. 1.— Од.зб. 96.— Арк. 59.

<sup>28</sup> Там само.— Оп. 2.— Од.зб. 213.— Арк. 10.

<sup>29</sup> Там само.— Ф. 1 с. г.— Оп. 51.— Од.зб. 947.— Арк. 23–25.

<sup>30</sup> Там само.— Оп. 2.— Од.зб.— 213.— Арк. 29.

<sup>31</sup> Там само.— Ф.1.— Оп. 52.— Од.зб. 2391.— Арк. 19.

<sup>32</sup> Там само.— Ф. 1 с. г.— Оп. 51.— Од.зб. 874.— Арк. 114.

<sup>33</sup> Наумович Н. Розумом и соединенными силами.— Львов, 1879.— С. 16–17.

<sup>34</sup> ЛОДА.— Ф.1.— Оп. 51.— Од.зб. 873.— Арк.4–6.

<sup>35</sup> Там само.— Арк. 17–22.

<sup>36</sup> Там само.— Ф. 121.— Оп. 2.— Од.зб. 213.— Арк. 23.

<sup>37</sup> Там само.— Ф. 47.— Оп. 3.— Од.зб. 250.— Арк. 93.

<sup>38</sup> Там само.— Ф. 121.— Оп. 1.— Од.зб. 345.— Арк. 12.

## ПІВДЕННА ЛЕМКІВЩИНА

Москвофільський рух як суспільно-політична течія виник на південній Лемківщині в середині XIX ст. Він об'єднав частину духовництва, консервативної інтелігенції та сільських багатіїв, які орієнтувалися (у більшості випадків) на реакційні сили царської Росії. Треба підкреслити, що тут був сприятливий ґрунт для виникнення цього руху. Цей край протягом майже тисячоліття перебував під іноземним (угорським, з 1867 р.— австро-угорським) гнітом. Здобути незалежність власними силами було практично неможливо. Тому великі надії покладалися, передусім, на допомогу з боку Російської імперії.

Вперше закарпатці переконалися в могутності російського царя в 1849 р., коли Росія прийшла на допомогу Австрії і придушила угорську національно-визвольну революцію. Крім того, велику роль відіграв той факт, що росіяни, як і більшість жителів краю, сповідували православ'я. А перемога над Л.Кошутом заробила в трудящого люду віру в те, що за допомогою Росії реальною є можливість звільнення з-під іноземного гніту.

Уродженець краю, цивільний комісар австрійського уряду при російській армії А.І.Добрянський здобув великий авторитет. Він був єдиним представником Австрії при капітуляції основних угорських сил під Вілагошем 13 серпня 1849 р.

А.І.Добрянський майже цілком орієнтувався на Російську державу. Після завершення угорської кампанії він очолив у жовтні 1849 р. депутацію представників Закарпаття до австрійського цісаря Франца-Йосипа. Початок був багатообіцяючим<sup>1</sup>. А.І.Добрянського було призначено наджупаном (губернатором) чотирьох закарпатських комітетів. У ряді навчальних закладів мовою викладання стала «руська». Було замінено угорські вивіски на руські. Серед чиновницького апарату з'явилися і представники місцевого слов'янського населення. Тому й

не дивно, що в 50-х і на початку 60-х років XIX ст. москвофільство досить міцно утвердилося на Закарпатті.

У 1867 р. було утворено дуалістичну Австро-Угорську монархію. В державі панівними стали дві народності — австрійська і угорська. Угорська реакція до деякої міри активізувала (сама того не бажаючи) москвофільські тенденції на Закарпатті.

Ідеологи москвофільства (А.І.Добрянський та ін.) у своїй діяльності виходили з того, що територія Лемківщини повинна стати невід'ємною складовою частиною Російської імперії. Появилися й праці, які «науково» це обґрунтовували<sup>2</sup>.

Зрозуміло, що москвофіли не визнавали права на «життя» всього українського народу. Вони переконували, що «малорусская народность» є частиною «великорусской», що немає «малорусского языка, а есть только русский («великорусский») і т.д. Т.Д.Флоринський в своїй праці «Зарубежная Русь» стверджував: «В етнографічному відношенні всі ці галичани, буковинці і угороруси складають один народ, частину того малоруського племені, яке основною своєю масою входить до складу російської держави і представляє одну із різновидностей єдиного російського народу<sup>3</sup>.

Безперечно, москвофіли не допускали права на існування української мови. Вони вважали, що закарпатцям близькою і зрозумілою є російська мова. Голова «Общества св.Василия Великого» І.І.Раковський заявив: «Наше суспільство не могло відмовитися від того, що складає його життєву стихію, не могло зректися від використання своєї власної російської мови, виробленої загальною російською літературою. Наша Угорська Русь ніколи, ні на хвилину, не вагалася заявити своє співчуття до літературного єднання з іншою Руссю»<sup>4</sup>.

Як би там не було, але в 50-х — 60-х роках XIX ст. з'явилися перші плоди діяльності



москвофілів. Так, у 1856 р. в Будапешті почала виходити «Церковная газета»<sup>5</sup>. Її видавало товариство св. Стефана, а редагував І.І. Раковський (1814–1885). Він був великим поборником «русского литературного языка». Редактор не цікавився тим, що читачі не розуміють «язык», на якому виходила газета. Він був переконаний, що робить велику справу, вводючи російську мову в життя підкарпатських русинів (українців). Не примусило його змінити точку зору на проблему й різке падіння тиражу газети. Все це призвело до того, що в 1858 р. вона перестала виходити.

На зміну «Церковной газете» прийшов «Церковный вестник», який мало чим відрізнявся від своєї попередниці. Тому й проіснувало нове видання недовго — від липня до 22 жовтня 1858 р.<sup>6</sup> Матеріал обох видань не відзначався оригінальністю. І.І. Раковський часто вміщував передруки із московських книг (переважно теологічного характеру).

Певною віхою в розвитку москвофільства на Закарпатті було утворення в 1866 р. «Общества св. Василия Великого». Мета товариства була досить високою. Вона, на думку І.І. Раковського, полягала в тому, щоб «заботиться об издании требуемых книг для споспешествования народному просвещению»<sup>7</sup>. Діяльність «Общества» була подібною до діяльності «Галицко-Русской Матицы» у Львові. Є.І. Сабов не кривив душею, коли писав: «Общество св. Василия Великого» про неписьменний народ мало турбувалося». Правда, було видано ряд книг: «Русская грамматика» (1867), «Арифметика» (1869), «Краткая научная география» (1870), «Универсальная история» (в 3-х т., 1868–1870), «Грамматика письменного русского языка» (1866), «Краткий сборник избранных сочинений в прозе и стихах для упражнения в русском языке» (1869) та ін.<sup>8</sup> Але далеко не всі вони були доступні народіві.

Крім того, в 1867–1871 рр. товариство видавало газету «Свет». Вона виходила під гаслом: «Не надобно нам составлять литературу — надобно только обучиться ей!» Якщо в 1867 р. газета мала 410 передплатників, то на початку наступного року — тільки 200. Причину цього негативного явища розкрив один із читачів, який був переконаний в тому, що треба писати «по-нашому», без «цифрованных слов» і «московских слогов», без «новых выражений». Цей читач був упевнений в тому, що газета повинна бути зрозумілою і для нижчих станів, а також для вчителів і духовенства. Вона повинна друкувати матеріали зрозумілою мовою, щоб читач у всьому міг розібратися без словника<sup>9</sup>. На жаль, ці мудрі і своєчасні поради редакція не «почула». Свідченням цього є той факт, що протягом всього 1869 р. на сторінках видання йшла дискусія на тему: «как имеем писати?». Наслідок майже ніякий.

Зверталася увага й на тематику публікацій «Света». Тут було мало місцевого матеріалу, а в той час І.І. Раковський друкував «Нечто о татарах на Руси, битве на поле Куликовском» тощо. Цілком незрозумілою була публікація редактора «Унгвар или Ужгород», в якій кращою вважалася угорська назва. Майже весь період виходу газети позначений мовними суперечками. Одні заявляли про необхідність писати народною мовою, інші визнавали тільки «русский литературный язык», треті бачили перспективу у використанні церковнослов'янської мови. До певної міри переважив останній варіант (за ним йшло багато прихильників творчості великого будителя О.В. Духновича).

У 1871–1872 рр. виходив «Новый свет»<sup>10</sup>. Його редактором був В.А. Гебей. Але це видання не «наблизилося» до народу. І тому було приречене на невдачу.

Протягом 1873–1886 рр. виходив журнал «Карпати»<sup>11</sup>. Редагував тижневик М.Ю. Го-

мичков. Згадане видання перебрало всі недоліки «Света» і «Нового света»: воно видавалося незрозумілою для більшості населення мовою («хай неосвічені підтягуються до нас, освічених»). Зміст «Карпат» був чужим для місцевого слов'янського населення. Тут була ціла низка публікацій про Талмуд, Коран, турків, мусульманські святині тощо. Видавці тижневика більше були угрофілами, ніж москвофілами.

У 1885 р. почав виходити «Листок». Цей журнал мав літературно-духовне спрямування. Відповідальним редактором був Є.А.Фенцик (1844–1903). За 18 років вийшло 438 номерів «Листка»<sup>12</sup>. Слід підкреслити, що на сторінках журналу друкувалися матеріали з історії та етнографії, авторами яких були Є.А.Фенцик, А.Ф.Кралицький, Ю.Ю.Жаткович та ін. Серед публікацій літературознавчого характеру треба назвати такі, як «Начало нашей письменности», «Очерк угро-русской письменности», «Книги в наших народных школах» та ін. У часописі час від часу з'являлися твори О.С.Пушкіна, М.Ю.Лермонтова, О.О.Фета, Ф.М.Глінки... Видавці «Листка» прагнули поширити серед читачів елементарні знання про російську (як правило) мову. Про це свідчать заголовки статей: «Уроки грамматики из русского языка», «Обучение в народных школах родному языку», «Еще кое-что о материнском языке» та ін. Постійною була рубрика «Церковные проповеди». Багато матеріалу було присвячено монастирям, єпископам, окремим святым.

У другій половині XIX ст. на Закарпатті жили і творили такі письменники, як О.І.Павлович (1819–1900), А.Ф.Кралицький (1834–1894), О.Ю.Гомичков (1830–1892), І.А.Сільвай (1838–1904), Ю.І.Старовський-Попрадов (1850–1899), Є.А.Фенцик (1844–1903) та ін. Практично всі вони писали «язичієм», тобто сумішшю російської і церковнослов'янської мов та місцевого діалекту. Тому їх твори не завжди були

зрозумілими більшості населення Закарпаття. Треба відзначити, що ці автори були переважно проросійської орієнтації. Так, у вірші Ю.І.Старовський-Попрадов заявляв:

Русских знамени следую,  
Борюсь проти злых врагов  
За народность мне святую  
Готов пролить мою кровь!!!<sup>13</sup>

Автор докоряв інтелігенції за те, що вона використовує застарілу російську мову, а найчастіше «сьмесь разных жаргонов, в которых напрасно ищешь каких-либо грамматических правил»<sup>14</sup>. Хоча й сам письменник не знав досконало російської мови.

Є.Ф.Фенцика називали «останнім з могікан» національного руху, що почався під впливом угорської революції 1848–1849 рр. Ці «могікани» сподівалися на допомогу зі Сходу, з боку Російської імперії, але суттєвої підтримки з «білокам'яної» вони так і не дочекалися. Проте продовжували вірити. І в той же час не могли піднятися до розуміння значення українського національного відродження, що почалося на українських землях (в т.ч. в Галичині, Буковині та на Закарпатті). Так, Є.А.Фенцик був переконаний, що пекло направило в Галичину «толпу наемных нигилистов» і це призвело до міжусобиць, гальмування розвитку освіти та ін. Тут коментарі, як кажуть, зайві.

Нове піднесення діяльності москвофілів спостерігалось в період Першої світової війни (1914–1918). Поява російських військ в Карпатах стала каталізатором для діячів проросійського напрямку. Слід зазначити, що в цей час виходить цілий ряд праць, як правило, науково-популярного характеру, в яких «доказується», що Закарпаття — «русская земля», на якій живе «русское население». Відомий російський історик К.Я.Грот був переконаний, що російські війська прийшли в Карпати для того, щоб «навіки злити з великою Руссю колись фатально відторгнуту споконвічну російську частину її»<sup>15</sup>. Але, як відомо, Російська імперія зазна-

ла поразки у війні. Крім того, у жовтні 1917 р. в Росії була встановлена більшовицька диктатура.

Згідно з рішенням Сен-Жерменської мирної конференції від 10 вересня 1919 р. Закарпаття (під назвою Підкарпатська Русь) було включено до складу Чехословацької республіки. На період перебування краю у складі ЧСР (1919–1939) припадає третє піднесення москвофільського руху. Справа в тому, що після приходу більшовиків на чолі з В.І.Леніним до влади частина російських емігрантів поселилася в Чехословаччині (в т.ч. й безпосередньо на Закарпатті). Відомо, що ЧСР була демократичною державою і яких-небудь серйозних перепон діяльності емігрантським організаціям не робилося.

Значна частина російських емігрантів, що проживали на Закарпатті, працювали вчителями, лікарями, інженерами тощо. Таким чином, вони мали можливість безпосереднього контакту з місцевим українським населенням, завдяки якому часто й велася проросійська пропаганда.

Найбільшою проросійською організацією в 20–30-х роках ХХ ст. на Закарпатті було «Общество им. А.В.Духновича», засноване в Ужгороді в 1923 р. Це товариство організувало читальні (16 з них мали свій «Русский народный дом»). В бібліотеках

переважали твори російських авторів. Протягом 1924–1930 рр. «Общество» видало понад 90 книг (246 друк. арк.), в яких стверджувалося, що закарпатоукраїнська література є складовою частиною російської літератури. В той же час треба зазначити, що окремі праці (Є.Л.Недзельського та ін.) містили цінний правдивий фактичний матеріал, бібліографічні та фактологічні дані. Видавався також журнал «Карпатский свет» та щорічні календарі<sup>16</sup>.

На кошти від продажу книг було встановлено пам'ятники Є.А.Фенцику і А.І.Добрянському в Ужгороді, О.А.Митраку в Мукачеві, О.В.Духновичу в Пряшеві, Хусті й Колочаві. Автором їх була скульптор О.С.Мондич (Шіналі)<sup>17</sup>.

У березні 1939 р. хортистська Угорщина окупувала Лемківщину. Була заборонена діяльність політичних партій. Москвофільство зійшло зі сцени. Здавалося, назавжди. Виявилося, що ні. Вже після здобуття Україною незалежності, 29 травня 1994 р., була проведена установча конференція крайового «Общества им. А.В.Духновича». Члени згаданого товариства відстоюють ідеї сепаратистського характеру. Думається, що ґрунтовне вивчення проблеми москвофільства на Закарпатті в другій половині ХІХ ст.—30-х роках ХХ ст. дають можливість розвінчати ідеї апологетів русинства.

<sup>1</sup> Лелекач М. Нові причинки до політичної діяльності Адольфа Добрянського // Науковий збірник товариства «Просвіта».— Ужгород, 1938.— Річник ХІІІ–ХІV.— С.160; Мельникова І.Н. Закарпатская Украина в революции 1848 года // Уч. зап. Ин-та славяноведения АН СССР.— М.—Л., 1949.— Т.1.— С. 284–286.

<sup>2</sup> Деволан Г.А. Угорская Русь: Исторический очерк.— М., 1879.

<sup>3</sup> Флоринский Т.Д. Зарубежная Русь и ее горькая доля.— К., 1900.— С. 5.

<sup>4</sup> Цит. за: Деволан Г.А. Угорская Русь...— С. 4.

<sup>5</sup> Лелекач Н., Гарайда І. Загальна бібліографія Подкарпаття.— Унгар, 1944.— С. 39.

<sup>6</sup> Там само.

<sup>7</sup> Сабов В. Очерк литературной деятельности и образования угро-русов.— Ужгород, 1925.— С. 207.

- <sup>8</sup> Разгулов В. Общество св.Василия Великого (1866–1902 гг.) // Единство-плюс.— 1994.— 12 февраля.
- <sup>9</sup> Див.: Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси.— Факс. вид. 1937 р.— Ужгород, 1993.— С.112–113.
- <sup>10</sup> Бабота Л. Закарпатоукраїнська проза другої половини ХІХ століття.— Братислава-Пряшів, 1994.— С. 71.
- <sup>11</sup> Там само.
- <sup>12</sup> Мазурок О., Мазурок І. Згадаймо добрим словом: (До 110-річчя першого номера журналу «Листок» // Новини Закарпаття.— 1995.— 26 вересня.
- <sup>13</sup> Цит. за: Бірчак В. Літературні стремління Підкарпатської Руси.— С.136.
- <sup>14</sup> Там само.— С. 137–138.
- <sup>15</sup> Грот К. Великая война и Карпато-дунайская монархия: (К освещению вопросов недалекого будущего).— Б.м., б.г.— С.2.
- <sup>16</sup> Романенко С.А. До питання про діяльність товариства ім.О.Духновича// V Всеукраїнська конференція «Розвиток історичного краєзнавства в контексті національного і культурного відродження України (жовтень, 1991 р.): Тези доповідей та повідомлень.— Київ — Кам'янець-Подільський, 1991.— С.639–640.
- <sup>17</sup> Пагиря В.В. Скульптор Йолана Шіналі (Олена Мондич) // Мукачево і мукачівці: Науково-популярні нариси і статті.— Ужгород: Гражда, 1994.— С.81.